

DE DIOCESANE PRIESTERRADEN EN PASTORALE RADEN

Enkele kritische bedenkingen

Liliane VOYE

Alle Belgische bisdommen installeerden zeer vlug priester- en pastorale raden als antwoord op een expliciete bekommernis van Vaticanum II dat priesters en leken daadwerkelijk zouden participeren aan de uitwerking van het lokale pastoraal. De installatieprocedures en de samenstelling van deze raden weken al vlug meer en meer af van het democratisch ideaal waarvan ze vertrokken waren. Vermits hun respectievelijke bevoegdheden nergens vastgelegd werden houden ze zich meestal met dezelfde thema's bezig. De priester, de nieuwe kerkstructuren, de catechese van de sacramenten zijn evenwel dominerende thema's in de priesterraden terwijl de pastorale raden het meer hebben over de verdieping van het geloof, de christelijke identiteit, de relaties tussen Kerk en politiek, en de solidariteit met de minst bedeeden. Beiden zijn even sterk bekommerd om het verlies van de jongeren. Daarenboven stelt men vast dat de Franstalige pastorale raden eerder bekommerd zijn om een kritische lezing van de tekenen des tijds, terwijl de Nederlandstalige pastorale raden in eerste instantie refereren naar het geloof. Dit alles moet men zien als deel van de

essentiële problematiek die al deze raden doorkruist: de onzekerheid en de onvoldaanheid die bij de meeste leden opgewekt wordt door het gevoel dat ze de beslissingen onvoldoende kunnen beïnvloeden. Dit is te verklaren door de context waarbinnen deze raden ontstaan zijn en waardoor men er meer van verwachtte dan hun definitie als 'consultatieve raden' toeliet.

Bij het beschrijven van de ideale manier van werken van de Kerk en van de verhouding tussen bisschoppen, priesters en het "Volk Gods", stelde het Tweede Vaticaans Concilie de oprichting voor van twee organen, die meteen als raadgevend werden omschreven, en die de bisschop zouden helpen zijn diocesaan pastoraal uit te werken.

De eerste raad is de priesterraad; hij moet de aansporingen, gericht tot de bisschoppen in het decreet Presbyterum Ordinis, helpen uitwerken. In dit decreet wordt de bisschoppen gevraagd "naar de priesters te luisteren, hen zelfs te raadplegen en met hen te spreken over de eisen die het pastorale werk en het welzijn van het diocees stellen". Het decreet stelt dan ook een praktische uitwerking voor: "Opdat dit ook in werkelijkheid zou gebeuren, zal men op een manier die aangepast is aan de omstandigheden en aan de noden, een commissie of een senaat van priesters oprichten, als vertegenwoordiging van het presbyterium (...). Dit orgaan (...) moet in staat zijn de bisschop daadwerkelijk bij te staan met raadgevingen betreffende het bestuur van het diocees." (Decreet "Presbyterum Ordinis", geciteerd door Denis, 1974: 200).

De tweede raad is de pastorale raad, opgericht om het plan tot herstructurering van de Kerk uit te werken en als antwoord op de bepaling die de constitutie "Lumen Gentium" daarvan geeft, met name: "Kerk veronderstelt dat er een organische samenhang bestaat tussen het Volk Gods en het leven van de Kerk". Het decreet "Christus Dominus" schreef de oprichting voor van een pastorale raad per diocees, voorgezeten door de lokale bisschop en bestaande uit priesters, kloosterlingen en leken. Net zoals de priesterraad moet de pastorale raad de bisschop bijstaan in de uitwerking van het pastoraal voor het

diocees, in de bezinning daaromtrent, en in het naar voren brengen van praktische voorstellen (Boulard, 1968).

In het Motu Proprio "Ecclesiae Sanctae" (1968) van Paus Paulus VI werden de grote lijnen geschetst van de juridische vorm van deze twee raden, waarin nogmaals hun adviserende taak werd benadrukt, maar waarbij de bisdommen een ruime mate van vrijheid gelaten werd wat de concrete oprichting van deze raden betrof, ook inzake hun samenstelling, werkwijze en de inhoud en gerichtheid van hun werkzaamheden.

In België werd vrij snel overgegaan tot de oprichting van die raden: de meeste priesterraden werden reeds in 1967 opgericht, en het merendeel van de pastorale raden werd in 1969 geïnstalleerd.

Wij willen hier geen gedetailleerde analyse brengen van de oprichting, de werking en de werkzaamheden van deze raden, doch slechts enkele kritische bedenkingen formuleren over die aspecten en over de evolutie die ze hebben doorgemaakt.

1. Wijze van oprichting en van samenstelling van de raden

Ondanks kleine verschillen per diocees, werden deze raden meestal op zeer democratische wijze opgericht: zo werd in meerdere gevallen de eerste raad -- zowel de pastorale raad als de priesterraad -- verkozen op een manier die van het algemeen stemrecht is afgeleid. In het bisdom Doornik werd bijvoorbeeld de eerste raad van priesters rechtstreeks verkozen onder alle priesters en kloosterlingen, met geheime stemming, rechtstreeks en in één ronde. In Luik werd de oprichting van de eerste pastorale raad aangekondigd in de pers en in rechtstreekse mededelingen aan alle bewegingen, politieke partijen en dergelijke; bovendien kon elke groep kandidaten voorstellen. Van de eerste priesterraad van Brugge waren zesentwintig van de dertig leden rechtstreeks door de priesters gekozen en in Vlaams Brussel werden werkgroepen opgericht die als taak hadden kandidaten voor de eerste pastorale raad voor te stellen. Dergelijke procedure werd weliswaar niet overal gevolgd. Zo was de eerste pastorale raad van Antwerpen samengesteld uit vierentwintig leden die de bisschop zelf had aangeduid. Maar dat was een uitzondering.

Men heeft deze raden bij de aanvang meestal zo representatief mogelijk willen houden. Daarom heeft men bij de verkiezingsprocedure vaak met een rooster gewerkt, ten einde een vertegenwoordiging te krijgen uit de verschillende geografische zones van het diocees (al naargelang: dekenijen, pastorale regio's ...), en uit de verschillende sociale middens, bewegingen of organisaties voor de pastorale raden, uit de verschillende werkerreinen van de priesters voor de priester-raden (parochie, onderwijs, aalmoezenersdiensten, ...). Bovendien werd in de meeste gevallen bijzondere aandacht besteed aan het evenwicht mannen/vrouwen en aan de aanwezigheid van jongeren. Het coöptatierecht waarover de bisschop meestal beschikte, werd bijna altijd gebruikt om dat evenwicht te bereiken.

Alhoewel er weinig verschillen vast te stellen zijn in de ingesteldheid waarmee men de regels tot oprichting van de eerste pastorale en priesterraden uitwerkte, blijkt toch dat het systeem van het algemeen stemrecht, zoals het aan de politiek is ontleend, vaker gevolgd werd in het Franstalige lands-gedeelte en in Brussel, dan in Nederlandstalig België. Misschien is dit het gevolg van een verschillende socio-economische, politieke en religieuze situatie. In de jaren zestig stonden de twee eerst genoemde regio's aan de top van hun economische ontwikkeling, met het hoofddaccent op de industrie en de tertiaire sector. Het katholicisme, met al de instellingen die er in zekere mate mee verbonden waren, werd er reeds langere tijd geconfronteerd met een min of meer actieve oppositie die het de kerkelijke overheid a.h.w. gewoon had gemaakt rekening te houden met andere standpunten en stromingen, en zelfs met tegenkantingen van priesters en geëngageerde leden. Vlaanderen daarentegen was in die tijd nog echt "het katholieke Vlaanderen", zoals blijkt uit de statistieken over de kerkelijke praktijken, die zich in deze streken langer gehandhaafd hebben (de sterke daling deed zich pas later voor).

Maar uiteindelijk bleken deze genereuze pogingen om de raden -- en vooral dan de pastorale raden -- open te stellen voor zoveel mogelijk mensen, die dan hun eigen gevoeligheden en standpunten zouden inbrengen, weinig realistisch te zijn, en dit om meerdere redenen. Enerzijds wogen de financiële last en de organisatorische omslachtigheid van de grote sensibiliseringscampagnes in de media en van het op het getouw zetten van algemene verkiezingen, ongetwijfeld te zwaar door, zodat men deze manier van werken vrij vlug opgaf. Anderzijds bleek men in de gevallen, waar men wel volgens dit systeem had gewerkt, opgezaald te zitten met overbezette raden,

waarin soms personen zetelden die slechts met enkele stemmen verkozen waren, weinig representatief bleken te zijn, en bijgevolg ook weinig geïnteresseerd in de werkzaamheden van die raden. Het hoge absentisme dat zich vlug manifesteerde, was daar een voldoende bewijs voor. Bovendien is het onmiskenbaar dat de verzwakking van wat sommige van onze gesprekspartners "de democratische adem van Vaticaan II" noemden, vrij snel, d.i. meestal vanaf de oprichting van de tweede raden, geleid heeft tot een verenging in samenstelling.

Toch is men zowel in de pastorale raden als in de priester-raden blijven streven naar een evenwichtige vertegenwoordiging van de verschillende geografische zones en van de verschillende sociale middens en stromingen. Soms werden bepaalde vernieuwingen ingevoerd: zo konden op een bepaald ogenblik de kandidaten voor de priesterraad in het bisdom Doornik zich voorstellen en verkozen worden "op basis van hun programma", of verkoos men bijvoorbeeld voor de verkiezing van de leden van de pastorale raad van Vlaams Brussel, een beroep te doen op mensen met een totaalvisie op de pastorale problemen, eerder dan de nadruk te leggen op de specifieke problemen van een bepaald territorium of sector.

Hoe dan ook, de volgende algemene vaststelling dringt zich op: waar men zich bij de samenstelling van de raden aanvankelijk inspireerde op de procedures die in de politieke praktijk van onze democratische maatschappij gangbaar zijn, is men geëvolueerd naar steeds duidelijker autoritaire methodes, waarbij het aantal gekozenen kleiner werd, en waarbij men ging werken met steeds gesofistikeerdere roosters (grafisch en functioneel), in de zorg om alle middens en alle strekkingen te vertegenwoordigen, en heeft men zodoende de keuzemogelijkheden en alternatieven sterk beperkt.

2. De thema's van de bezinningen en werkzaamheden van deze raden

Daar er geen duidelijke regel bestond over het specifieke werkterrein van elk van beide raden, waren overlappingsen onvermijdelijk. Over het algemeen bestaat er geen duidelijke opsplitsing van de bevoegdheden, behalve in Luik, waar de pastorale raad van meet af aan uitdrukkelijk gesteld heeft haar

activiteiten op de "wereld" te richten en de cultuele aspecten van het pastoraal over te laten aan de priesterraden. Toch stelt men vast dat bij de hoofdproblemen die in beide raden besproken worden, de klemtonen anders liggen, zonder dat een belangrijk thema, dat in de ene raad behandeld wordt, helemaal niet aan bod komt in de andere raad.

2.1. De hoofdthema's in de raden

De voornaamste thema's die behandeld worden in de priester-raden van alle diocesen zijn de volgende:

- de priester
- de nieuwe structuren
- de catechese van de sacramenten
- de jongeren (die in even sterke mate aan bod komen in de pastorale raden).

Een ander thema dat steeds weer opduikt, zowel in de priesterraden als in de pastorale raden, is het statuut van de raden zelf. Daar dit thema zo vaak behandeld wordt, en omdat wij de daadwerkelijke betekenis van deze raden en hun invloed op het leven en de werking van de Kerk willen achterhalen, zullen wij hiervan, na de beschrijving van de andere thema's, een speciaal aandachtspunt maken.

2.1.1. De Priester

De belangrijke plaats die de priester in de besprekingen inneemt, moet heel zeker gezien worden in de context waarin deze raden zijn ontstaan en waarin zij zich nu nog bevinden. De oprichting van dergelijke raden stemt immers in grote mate overeen met het begin van een verschijnsel dat tot op heden niet gekeerd is, en ook geen teken tot mogelijke verandering vertoont: de sterke daling van het aantal priesters. Deze is het gevolg van twee feiten: enerzijds het "vertrek" (al dan niet met toestemming tot terugkeer naar de lekestaat) van een vrij groot aantal priesters, vooral van vrij jonge priesters, en anderzijds de heel duidelijke vermindering van het aantal roepingen en wijdingen. Terwijl het eerste feit om verschillende redenen verzwakt, blijft het tweede verschijnsel bestaan, en leidt tot wat sommigen de "priesterarme Kerk" noemen, maar ook tot een steeds duidelijker veroudering van de clerus.

Het is dus niet te verwonderen dat die schokkende vaststelling heel wat vragen heeft opgeroepen, die bijzonder brandend waren in de eerste raden, maar die nog steeds een van de hoofdbekommernissen uitmaken, zelfs al lijkt diezelfde bezorgdheid, met name voor de pastorale omkadering, geleidelijk aan meer tot uiting te komen in het belang dat men hecht aan nieuwe structuren, een thema dat we hierna zullen behandelen.

Het thema van de priester wordt afzonderlijk of tegelijkertijd vanuit meerdere hoeken benaderd:

- a) de zin van het priesterschap en de zendingstaak van de priester;
- b) het geestelijke leven van de priester, zijn spiritualiteit, zijn vermogen en mogelijkheden tot gebed;
- c) zijn intellectuele leven, niet alleen inzake godsdienstige vorming (die permanent moet zijn) maar ook de noodzaak om tot een zo wetenschappelijk mogelijk inzicht van de wereld te komen, met al zijn verscheidenheid en tegenstellingen;
- d) het concrete leven van de priester, met problemen rond het celibaat en het affectieve leven, evenals de financiële en materiële problemen zoals salaris, pensioen, "huishoudster", ...; hierbij worden vooral de problemen van de jonge priesters behandeld;
- e) de verhouding tussen de priester en de kerkelijke overheid, aspecten zoals benoemingen, hiërarchie, verantwoordelijkheid...;
- f) de reorganisatie van hun werk in een situatie waarin hun aantal steeds vermindert en waarin de leken een actieve rol opeisen.

Dit laatste punt houdt reeds verband met het tweede behandelde thema, met name:

2.1.2. De nieuwe structuren inzake pastoraal

De raden behandelen ook hier verschillende aspecten. Eén ervan is de interne gebiedsreorganisatie van de diocesen, waarbij men voornamelijk twee zaken nastreeft. In de eerste plaats wil men "dichter bij het leven van de mensen staan". Vandaar de nadruk die gelegd wordt op de wijk, de buurt-eenheid (Brugge), een oproep om aandacht te besteden aan de basisgroepen die a.h.w. spontaan ontstaan (Antwerpen), of aan de als noodzakelijk gevoelde aanwezigheid in de

beroeps- en sociale sectoren (gezinstherapie en dgl.). Vanuit dat standpunt stelt men vaak een opsplitsing in sectoren voor (Namen), in zones (Antwerpen) ... ten einde op meer specifieke wijze te kunnen inspelen op de diverse socio-economische situaties die zich in een zelfde diocees voordoen. Tegelijkertijd bezint men zich ook over de noodzaak en de concrete uitwerking van een "overkoepelende pastoraal".

Verder streeft men ook naar een rationelere aanpak van het pastorale werk, bijvoorbeeld door een priester of een team de verantwoordelijkheid te geven over een bepaald actiegebied, beweging ... en dit op een schaal of een territorium dat groter is dan de parochie of zelfs het dekenaat.

Andere aspecten hebben eerder betrekking op wat men de nieuwe agenten van het pastoraal noemt: teams van priesters en leken, pastorale teams, pastorale werkers ... -- alle nieuwe benamingen en nieuwe realiteiten in de Kerk, die enerzijds wijzen op de zorg om het pastorale optreden minder persoonsgebonden te maken ("de" pastoor) en om anderzijds de leken verder in te schakelen in het pastoraal. Dit laatste punt is inderdaad bijna overal een aandachtspunt, waarbij men zich weliswaar hoopvol opstelt, maar deze vernieuwing ook met de nodige bezorgdheid volgt (zo maken sommige priesters uit het bisdom Brugge zich bijvoorbeeld ongerust over het verlies aan invloed en aan macht; verder is er het risico van een te grote spreiding van de verantwoordelijkheden; de vrees voor het verlies aan eigenheid, zowel bij de priester als bij de leek; men onderstreept verder de noodzaak de geëngageerde leken een degelijke vorming te geven).

In diezelfde zin heeft men het ook vaak over de "nieuwe ambten", wat wel leidt tot theologische discussies, maar slechts zelden tot precieze initiatieven, en de discussie uiteindelijk terugbrengt op de eigenheid van de priester en de rol van de leken.

2.1.3. De catechese van de sacramenten

De raden die zich inzetten voor een vernieuwde aanpak van de catechese, besteden vooral aandacht aan drie sacramenten. De vernieuwing gaat meestal in de richting van een grotere bewustwording en minder automatismen, zowel in de vraag als bij de toediening van de sacramenten. Zo besteedt men voor het doopsel veel aandacht aan de catechese bij jonge gezinnen. Ook de eucharistie en de hele liturgische vernieuwing van de

erediensten krijgen veel aandacht. En dan is er tenslotte het sacrament van de boetvaardigheid, dat vrij betekenisvol van naam verandert en niet langer "biecht" heet, maar wel het sacrament van de vergiffenis, van de verzoening...

2.1.4. De jongeren

Het thema van de jongeren, dat vaak terugkeert in de pastorale raden, vormt eveneens een van de hoofdthema's in de debatten in de priesterraden. Men vertrekt daarbij van de duidelijke vaststelling van "de kloof tussen de jongeren en de Kerk", en men zoekt naar verklaringen. De jongeren zijn meer op deze wereld gericht, hun cultuur gaat steeds verder afstaan van deze van de vorige generaties en dus van deze van de Kerk, ze zijn "horizontaler gericht" dan de ouderen (Antwerpen) en aanvaarden moeilijker hiërarchie en gezag; ze leven in een atheïstisch klimaat waarin God geen betekenis meer heeft en dat steeds meer gesecculariseerd wordt (Brugge); ze lijken van de Kerk niets meer te verwachten (Namen).

Het probleem van de jongeren wordt als cruciaal ervaren en wekt zowel bezorgdheid als onmacht op. De enige middelen die men aanbrengt om er iets aan te doen zijn het pastoraal op school en in het gezin, zonder dat zich evenwel een duidelijke krachtlijn tot vernieuwde aanpak aftekent.

2.2. Andere thema's

Naast deze hoofdthema's behandelen de priesterraden nog andere problemen die specifiek zijn voor hun diocees, of voor een onderdeel ervan. Zo buigen de raden van de twee Brusselse vicariaten-generaal zich over het probleem van het pastoraal in een grootstad, en van een pastoraal dat afgestemd is op de eigen aard van die bevolking. De raden van Brugge, evenals die van o.a. Waals Brabant, Hasselt en Doornik, zijn bezorgd over de nieuwe sociale problemen die de economische crisis met zich brengt, en uiten hun belangstelling hiervoor inspeland op actuele gebeurtenissen in de streek: bedrijfs-sluitingen, stakingen Ook het punt van de sociale rechtvaardigheid wordt aangeraakt, eveneens meestal naar aanleiding van een concrete gebeurtenis. In bepaalde raden worden werkcomité's ad hoc opgericht om deze problemen te behandelen. Dit gebeurt soms ook naar aanleiding van godsdienstige gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld het Heilig Jaar.

Tenslotte moet onderstreept worden hoe vaak een thema, dat weliswaar expliciet aan de orde komt, ook vaak heel latent aanwezig is in het overgrote deel van de werkzaamheden van de raden: met name het als nieuw ervaren probleem van de evangelisering van een wereld die men ervaart als zijnde atheïstisch. "Welke boodschap brengen we de wereld van vandaag?", zo luidt ongetwijfeld de sleutelvraag in alle raden. Toch menen wij een zekere verandering van toon te kunnen vaststellen. In de beginperiode -- ongeveer van 1969 tot 1975 -- was men optimistisch, vol vertrouwen, anticiperend op een succes dat niet kon uitblijven als allen, priesters en leken, meewerkten aan een nieuwe Kerk, waar men de begane fouten -- zoals de houding tegenover de arbeiderswereld -- ongedaan zou maken, en zich mits radicale interne wijzigingen aan een veranderende wereld zou aanpassen. De jongste tijd blijkt er een zekere moeheid, om niet te zeggen ontgoocheling, uit de verslagen van de vergaderingen en uit de woorden van bepaalde leden. Bovendien lijkt de tijd niet rijp voor grote hervormingen maar gaat het om "bricolages": men probeert te redden wat er te redden valt met vrij traditionele middelen, en niet meer zozeer om te herwinnen. Positief in deze verandering is wel dat men meer oog heeft voor de werkelijkheid, en men zich minder blind staart op het verkondigen van "nieuwe waarheden".

Alhoewel al deze thema's duidelijk terug te vinden zijn in de werkzaamheden van de pastorale raden (en in het algemeen explicieter in het Nederlandstalige dan in het Franstalige landsgedeelte), worden er toch van diocées tot diocées verschillende accenten gelegd.

2.3. De pastorale raden: hoofdlijnen

Naast het thema van de jeugd, dat, zoals we reeds zagen, zowel in beide raden voorkomt als in alle diocesen, stelt men vast dat wanneer men de hoofdlijnen tracht vast te leggen van de werking van de pastorale raden, deze aanzienlijk verschillen per taalgroep, zonder dat daarom exclusieve thema's opduiken.

2.3.1. De Nederlandstalige pastorale raden

In het algemeen kan men stellen dat de Nederlandstalige pastorale raden duidelijker vanuit de problematiek van de Kerk

vertrekken, en de problemen voornamelijk in pastorale termen benaderen. Dit betekent niet dat zij niet begaan zijn met de problemen uit het dagelijkse leven in de wereld, maar hun benadering is meestal kerkelijk en pastoraal.

Zo behandelen zij, naast de thema's die specifiek zijn voor het diocees ("een Nederlandstalige pastoraal voor Brussel grootstad" in Brussel; "Europa en het christelijk bewustzijn" in Brugge; de gastarbeidersproblematiek in Hasselt), een aantal thema's die frequent opduiken:

- de verdieping van het geloof en de "opbouw van de Kerk";
- de christelijke identiteit;
- Kerk en politiek;
- evangelische armoede en solidariteit met de minderbedeelden, de marginalen, ...

2.3.1.1. Verdieping van het geloof en opbouw van de Kerk

De verdieping van het geloof is ongetwijfeld de hoofdbekommernis van de Nederlandstalige pastorale raden. Zij buigen zich dan ook heel vaak over de problematiek van de catechese op diverse niveau's (welke zijn de catechetische wegen en bevoordeelde momenten? vraagt men zich bijvoorbeeld in Hasselt af), over de pastoraal in de scholen (in het bijzonder in het rijksonderwijs, zoals in Gent), over de sacramenten (meer bepaald de eucharistieviering, die men dichter bij de mensen wil brengen -- Brugge -- en de homilie, die men aangepaster wil -- Brussel --; men stelt zich ook vragen over de zin van de zondagspraktijk -- Hasselt).

Men geeft ook vaak uitdrukking aan de bezorgdheid om het dalende aantal roepingen (Brussel), en aan het daaruit volgende onvermogen van de parochies om nog alle pastorale taken op zich te nemen (Brugge). Aansluitend daarop zet men zich in om de Kerk opnieuw te zien als een instelling, een "dienst aan de wereld" en de priester als een bezieler (Hasselt). Men besteedt ook aandacht aan de medeverantwoordelijkheid van de leken, aan de noodzaak van een aangepaste vorming (Gent), waarbij bijzondere aandacht wordt besteed aan de rol van de vrouw, zowel in de Kerk (Brugge), als in de samenleving in het algemeen.

Deze aandachtspunten vindt men overal terug, maar toch in het bijzonder in Brugge, waar men, vertrekkend van de vaststelling dat er nog weinig aan evangelisering wordt gedaan, gerichte "operaties" op het getouw zet. Voorbeelden daarvan zijn het uitbouwen van de "ten huize van"-methode, waarbij

men in het buurschap een geschikt pastoraal middel vindt om ook de "randkerkelijken" te bereiken. Verder leidde de grote informatie- en actiecampagne rond het thema van de opbouw van de Kerk ("een Kerk ... met doorgewone mensen") tot diepere reflectie over de kerk zelf, over haar "verbetering" en over de evangelisering. In Hasselt werd een gelijkaardige campagne uitgewerkt ("Kerkopbouw voor velen").

2.3.1.2. De christelijke identiteit

Hoe kan men de Kerkgemeenschap definiëren en omschrijven, hoe kan men concrete voorstellen doen om een dergelijke gemeenschap op te bouwen? Dat is de tweede vraag die vroeg of laat en op de een of andere manier in de Nederlandstalige pastorale raden gesteld wordt (Gent, Antwerpen ...). Het probleem van de identiteit stelt zich des te scherper wanneer men een diagnose maakt van de omringende wereld, die pluralistisch wordt genoemd (Brussel) of atheïstisch (Brugge). Dit leidt ook tot heel wat vragen over de identiteit van het christelijke gezin (Gent).

2.3.1.3. Kerk en politiek

In zekere zin rijst hier dezelfde vraag: men analyseert de bestaande band -- die men nodig acht of die men aanvaardt -- tussen christelijk engagement op religieus vlak enerzijds en de inschakeling in structuren die het "katholieke etiket" dragen -- of juist niet -- anderzijds. Vooral in Hasselt en in Antwerpen wordt die vraag gesteld, die ons inziens de hele problematiek van de verzuiling oproept, met de vraag naar de graad van overeenstemming tussen de structuren en organisaties van de katholieke zuil en het geloof zelf, en de vraag naar de gevolgen voor de Kerk van de inschakeling van katholieken in andere zuilen. Het mag geen verbazing wekken dat in Vlaanderen, waar de katholieke zuil actief en alomtegenwoordig is, dit probleem belangrijk wordt geacht.

2.3.1.4. Evangelische armoede en solidariteit met de minst-bedeelden en de marginalen

In Antwerpen vraagt men zich af hoe we kunnen aanvaarden te leven in een rijke wereld waarin nog zovele vormen van armoede voorkomen, en hoe de Kerk zelf tegen deze problematiek aankijkt. Deze vraag leeft bij vele pastorale raden en komt in tal van vormen tot uitdrukking: in vraag stellen van de "commerciële praktijken" van de Kerk (Antwerpen); de eis tot grotere rechtvaardigheid in de wereld (Brussel) en hulp

aan de derde wereld (Antwerpen); de aandacht voor de gevolgen van de crisis en de werkloosheid (Hasselt), de bekommernis om de vierde wereld (Brugge) ...

2.3.2. De Franstalige pastorale raden

In de Nederlandstalige pastorale raden wordt evenveel belang gehecht aan het thema van de evangelische armoede als aan de andere behandelde thema's, en wordt het voornamelijk vanuit pastorale hoek benaderd (het gaat erom hoe we als christen tegenover deze problemen staan en hoe we er vanuit het geloof een antwoord kunnen op vinden); in de Franstalige pastorale raden krijgt dit thema echter prioriteit en gebeurt de benadering minder vanuit geloofsstandpunt dan wel vertrekkend van een concrete situatie, een feit uit de onmiddellijke omgeving, waarbij soms de politieke dimensie niet onbelangrijk wordt.

Vertrekkend van deze globale vaststelling onderscheiden we ook hier meerdere hoofdthema's in de werkzaamheden van deze raden:

- de omringende wereld;
- de rol van de leken in de Kerk;
- structuur en middelen van het pastoraal.

2.3.2.1. De omringende wereld

Uit de werken van de Franstalige pastorale raden spreekt een soort van latent gevoel zich in een minderheidspositie te bevinden (en dit van in het begin). Dit verklaart ongetwijfeld waarom men zich inspant om een "maatschappij-analyse" te maken, waarbij men soms een beroep doet op specialisten uit de menswetenschappen; het is voor hen belangrijk deze ontkerstende, pluralistische en altijd veranderende omgeving te begrijpen.

Parallel daarmee richten deze raden hun pastorale bezinning op een aantal sub-thema's, die soms in speciale commissies worden behandeld. Zo duikt het thema van de arbeiderswereld overal op. Dit is inderdaad een wereld waar de Kerk in grote mate afwezig is; en daarover gaan de eerste raden vragen stellen, soms met ideologisch-politieke conflicten tot gevolg. Thans is het tevens een wereld waar de crisis het hardst is aangekomen (zo stelt deze problematiek zich het duidelijkst in de raden van Luik en Doornik, de bisdommen van de grote staalbekkens).

Ook de rurale samenleving wordt heel vaak behandeld (Namen, Luik, Doornik), met aandacht voor haar eigenheden, haar eigen problematiek en het feit dat haar leden een minoriteit zijn gaan vormen in een land waarin het stedelijke overheerst. Ook de stadsproblematiek wordt vaak behandeld in bepaalde raden, en meer bepaald in de Brusselse, waar men aandacht heeft voor heel concrete vraagstukken zoals de verdrijving van de bewoners uit bepaalde buurten, de marginalisering, de repressie door de politie ...

Bepaalde raden, met name in Luik, besteden aandacht aan de plaats van de vrouw in de samenleving, de Kerk en de gezondheidszorg (ziekenhuizen, de relaties met de geneesheren ...). Bovendien speelt men er vaak heel concreet in op de sociale en politieke actualiteit.

2.3.2.2. De rol van de leken in de Kerk

Dit thema, dat eveneens in de Nederlandstalige pastorale raden en in de priesterraden wordt behandeld, neemt in het Frans-talige landsgedeelte een plaats in, met grotere formulering van eisen -- reden om het afzonderlijk te vermelden. Bovendien wordt de wens dat de leken zouden deelnemen aan de pastorale zorg ook herhaaldelijk door de bisschoppen zelf geformuleerd, en wordt het belang van het "christelijk engagement aan de basis" meermaals onderstreept.

2.3.2.3. Structuren en middelen van het pastoraal

De opdeling van het bisdom in sectoren, regio's, zones ..., de catechese (voornamelijk als sacramentele begeleiding) en het pastoraal in de scholen zijn thema's die steeds terugkeren. In die zin hebben de raden het ook vaak -- vooral in het begin van hun werking -- over de verschillende ambten (dit is trouwens op dit ogenblik een sleutelprobleem: bestaan er naast het priesterambt nog andere ambten ? Welke ? Welke zijn hun kenmerken ?). Tenslotte worden zowel de vorming van de priesters als van de leken belangrijk geacht om tot een goed pastoraal te komen.

2.4. Algemene beschouwingen

Na de voorgaande analyse moeten enige algemene beschouwingen over de prieterraden en de pastorale raden worden geformuleerd.

Ten eerste stellen wij vast dat bij gebrek aan een duidelijke taakomschrijving van de beide raden, een aantal thema's vaak terugkeren, zowel bij de ene als bij de andere raad, zelfs al verschillen de intensiteit en de frequentie. Dergelijke herhaling is ongetwijfeld gedeeltelijk te verklaren door het feit dat een aantal priesters en leden van de diocesane hiërarchie ook in de pastorale raden zetelen en er misschien een aantal aandachtspunten aanbrengen die niet gesteld zouden worden als deze raden alleen leken zouden tellen. Dit is des te waarschijnlijker daar er, of men nu wil of niet, toch een zekere gezagsverhouding blijft bestaan tussen priesters en leken, en deze laatste tot voor de oprichting van deze raden nog maar weinig de kans hebben gehad om in vergaderingen te dialogeren met geestelijken, en zeker niet met leden van de Kerkelijke hiërarchie.

Na de vaststelling van dit algemene kenmerk, richten we onze aandacht op een eerste punt van verschil tussen de werkzaamheden van de prieterraden en deze van de pastorale raden (zonder dat het dus om exclusieve werkzaamheden gaat). De eersten richten zich inderdaad voornamelijk op het interne leven en de interne werking van de Kerk (met één grote uitzondering: de jongeren), terwijl de tweeden meer aandacht besteden aan de verhoudingen tussen de Kerk en de wereld.

Tenslotte is er onder de pastorale raden zelf een vrij duidelijk verschil merkbaar tussen deze uit het Nederlandse taalgebied en deze uit Franstalig België. De eersten houden zich meer bezig met de christelijke aanwezigheid in de wereld en met een specifiek christelijke kijk op die wereld en op de acties die zij willen voeren. Voor de tweeden lijkt de wereld eerder een vertrekpunt te zijn, en willen zij minder de wereld veranderen en hem vormen naar het beeld van de Kerk, dan zij de Kerk willen omvormen, gevoeliger maken voor de wereldse werkelijkheid. Ook dit verschil in benadering lijkt ons toe te schrijven aan een verschil in context, met aan de ene kant een katholicisme dat in de gemeenschapsstructuren in de meederheid blijft, en aan de andere kant een katholicisme dat al lang, op verschillende niveaus, een minderheidspositie inneemt.

3. Het statuut en de rol van de raden

De vragen die we hebben gesteld, zowel over de oprichting en de samenstelling van deze raden als over de behandelde thema's, houden nauw verband met een andere belangrijke vraag, met name deze over het statuut en de precieze rol van deze raden. De documenten die de oprichting van deze raden behandelen zijn duidelijk: de raden worden omschreven als adviserende organen die de bisschop moeten bijstaan bij de uitwerking van het diocesane pastoraal. Dit neemt echter niet weg dat de vraag betreffende het statuut en de rol van de raden steeds weer in de werkzaamheden opduikt, van heel expliciet in het begin tot steeds impliciet naderhand.

Het blijkt inderdaad dat in de beginfase van de werking van deze raden heel wat leden hun rol ruimer zagen dan louter adviserend, en uiteindelijk wilden meewerken aan de besluitvorming en de formulering van de besluiten zelf. Het mag verbazing wekken dat men dit verhoopte, ondanks de officiële formulering van de rol van de raden, maar een mogelijke verklaring kan worden gezocht in het geestelijke klimaat van die tijd: de raden zijn ontstaan op het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig, een periode die wordt gekenmerkt door grote contestatiebewegingen, gericht tegen elke gezagsvorm, en door een luide roep om participatie. Ook de Kerk ontsnapte daar niet aan. Deze wens tot deelname aan de besluitvorming betreffende het diocesane pastoraal wordt des te begrijpelijker wanneer men zich realiseert dat in de tijd dat deze raden werden opgericht het thema van de medeverantwoordelijkheid, zowel van leken als van priesters, in de Kerk zelf opgeld maakte.

Naar de letter was de zaak duidelijk gesteld, maar het klimaat van die tijd leidde tot vrijere interpretatie, en verder kan men niet ontkennen dat het ietwat ambigu is om het over medeverantwoordelijkheid te hebben en die dan te beperken tot een louter adviserende inbreng. Heel wat debatten in de raden gaan precies over dat punt, oorzaak van heel wat onbehagen; dit onbehagen verklaart wellicht ook dat deze raden, die weliswaar blijven bestaan, heden ten dage minder enthousiasme opwekken dan in het begin (zelfs al blijken zij belangrijk werk te verrichten) en dat een aantal mensen, die hun taak aanvankelijk ruimer hadden gezien, zich uit de raden hebben teruggetrokken, ontgoocheld over hun louter adviserende rol.

In de werkzaamheden van al deze raden, zowel in de priester-raden als in de pastorale raden, duiken heel wat vragen op rond deze problematiek. Er worden dan ook herhaalde inspanningen geleverd om hun taak en statuut te bepalen. Behalve voor wat de algemene erkenning van hun informatieve en communicatie-rol, en van hun taak van bezinning betreft, lopen de meningen over de functie van deze raden nogal uiteen, en worden vaak zelfs niet eens expliciet geformuleerd. Duidelijke omschrijvingen treft men bijna alleen bij de Nederlandstalige raden aan; alhoewel de conflicten daaromtrent in Wallonië scheper en frequenter waren, heeft dit geen weerslag gevonden in een uitdrukkelijke formulering, behalve in de Franstalige pastorale raad van Brussel waar men het gehad heeft over het verschil tussen "decision making" en "decision taking", en waar gesuggereerd wordt dat het feit dat men niet zelf de beslissing neemt niet uitsluit dat men aan de besluitvorming participeert. Langs Nederlandstalige kant duikt het thema steeds weer op, vooral naar aanleiding van de evaluatie van de werking van de uittredende raden, zoals uit de hierna weergegeven citaten blijkt. Zo stelt de pastorale raad van Antwerpen zich vrij snel de vraag "over welke problemen hij zijn advies moet geven, via welke instanties, op welk niveau, en met welke bevoegdheid" -- de raad kreeg als expliciete opdracht "de oriëntaties van het beleid mee (te) bepalen of m.a.w. de besluitvorming (te) helpen mogelijk maken. De raad moet de concretisatie zijn van de medeverantwoordelijkheid van het Godsvolk". In Brugge wordt gesteld dat de pastorale raad o.m. "samen met het gezag moet nagaan hoe de problemen moeten worden aangepakt, in welke richting men moet werken", terwijl de priesterraad omschreven wordt als "de plaats waar alle priesters een inbreng hebben in het bestuur van het diocees, zonder dat men overgaat op een democratische bestuursvorm" (Ministrando, 9, 1966: 26-12). In Hasselt wordt de pastorale raad voorgesteld als een "diocesane beleids- en animatiegroep voor zien, oordelen en handelen op diocesaan pastoraal vlak". Tenslotte bepaalt in Vlaams Brabant het artikel 2 van het interne reglement (1974) "De leden van de pastorale raad dragen een rechtstreekse medeverantwoordelijkheid met de bisschop speciaal gericht op het helpen concretiseren van de evangelische waarden in het hedendaagse leven"; verder wordt gepreciseerd dat dit geen "doe-orgaan" is, d.w.z. een orgaan dat zelf concrete acties op het getouw gaat zetten, maar een orgaan dat aan "samenspraak en inspraak" doet, en zodoende de beleidslijn van het diocees beïnvloedt.

Deze voorbeelden tonen voldoende aan dat de omschrijvingen niet altijd eensluidend zijn, en dat er min of meer grote

discrepanties voorkomen, niet alleen tussen de diocesen onderling, maar ook tussen de verschillende tijdstippen in de werking van deze raden in hetzelfde diocees.

Het probleem is theologisch beschouwd niet duidelijk, en sociologisch gezien botst het met de tijdsgeest waarin deze raden zijn ontstaan en met de algemeen geldende politieke -- lees democratische -- praktijken die in dit land van toepassing zijn.

Zonder de theologische benadering te willen uitdiepen, halen we hier toch eerst in het kort de opmerkingen aan van twee theologen die het probleem bestudeerd hebben. J. Denis, deken van de faculteit kanoniek recht van het Institut Catholique van Parijs, formuleert hieromtrent enkele bemerkingsen die, alhoewel in eerste instantie van toepassing op de priester-raden, volgens hem ook gelden voor de pastorale raden. Hij wijst in eerste instantie op historische precedentes, meer bepaald op de bepaling vervat in de Code van Benedictus XV, kanon 105, § 1, waar gesteld wordt dat "wanneer het recht gebiedt de raad in te winnen (van enkele personen), de overste juridisch niet verplicht is die raad op te volgen, zelfs al is hij verplicht deze in te winnen (...)". "Nochtans (en het betreft hier een uittreksel uit de code zelf) is het zo dat, zelfs al is de overste niet gehouden de raad (van zijn raadgevers) op te volgen, zelfs wanneer hij eensluidend is ingeval meerdere personen gehoord moeten worden, het noodzakelijk is dat hij zich neerlegt bij hun eensluidende meningen en daar zonder geldige reden niet van afwijkt, reden die hij zelf moet beoordelen". De commentaar van Denis luidt als volgt: "De gegrondheid van deze beschikking is evident. Het heeft geen zin dat de wetgever een overste oplegt zijn raadgevers om hun mening te vragen voor hij een bepaalde beslissing neemt, en het hem dan vrij staat die raad als van nul en gener waarde naast zich neer te leggen" (Denis, 1974: 200).

Denis zet zijn analyse dan verder op strikt juridisch vlak, waarbij hij een onderscheid maakt tussen de verantwoordelijkheid voor de beslissing ("law taking") en de uitwerking van de beslissing ("law making"). Terwijl volgens hem het eerste aspect niet onder de bevoegdheid valt van de niet stemgerechtigde raadgevers, en geheel en al het beslissende orgaan toekomt, wijst de verplichting tot raadpleging, gericht aan dit orgaan, "duidelijk op de wil van de wetgever dat dit orgaan niet alleen zou handelen bij de uitwerking van de beslissing".

In deze uiteenzetting zijn de volgende punten van belang: a) er is verplichting tot raadpleging; b) er is participatie bij de uitwerking van de beslissing.

Ook A. Vilela, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Lissabon, behandelt voornamelijk de priesterraden en wijst op een aantal tegenstrijdigheden terzake, terwijl hij tegelijkertijd aantoont hoezeer de zorg "te voorkomen dat de Kerk zou worden opgevat als een democratische samenleving" heeft meegespeeld in de opstelling van het decreet "Presbyterum Ordinis", waarin de priesterraad beschreven wordt als een orgaan dat de bisschop doeltreffend moet bijstaan in het bestuur van het diocees. Vanuit deze vaststelling vraagt Vilela zich af hoe de raden een zekere beslissingsbevoegdheid kunnen verkrijgen en heeft het in die optiek over "een opsplitsing van de macht (wetgevend, uitvoerend en rechterlijk)" (Vilela, 1972).

Het is vanuit deze bedenking dat wij een aantal opmerkingen vanuit sociologisch standpunt willen maken. We wijzen nogmaals op het geestesklimaat waarin deze raden zijn ontstaan, en waarin het bijna onvermijdelijk was dat het merendeel van de leden deze raden als volwaardige inspraakorganen zou beschouwen, meebouwend aan het bestuur en het beleid van de bisdommen. Het in vraag stellen van alle vormen van gezag door de studentenbeweging en de nadruk die in Vaticaan II op de medeverantwoordelijkheid werd gelegd, wezen immers in die richting.

Maar we willen toch wijzen op een fundamenteeler aspect, dat het tijdsgebonden karakter van het hoger vermelde overstijgt, met name op het statuut van de manier van functioneren van de Kerk en op de vergelijking met het functioneren van de liberale democratische samenlevingen. Sommigen beweren weliswaar dat dergelijke vergelijking niet opgaat, omdat de Kerk nu eenmaal "intrinsiek anders is" dan de wereld, maar er kan toch niet ontkend worden dat bij het evalueren van de manier waarop de Kerk functioneert, de politieke instellingen vaak als referentie fungeren; het is dus wel degelijk nuttig de zaak eens vanuit deze hoek te bekijken, zelfs al verwerpt men die vergelijking in naam van het totale verschil in aard tussen de Kerk als instelling en de staat als instelling.

In een vroeger artikel, dat geheel paste in de geschetste periode, hebben wij de vraag behandeld of het religieuze domein op dezelfde manier kan worden ingericht als het politieke (Remy en Voyé, 1973). Met uitdrukkelijke verwijzing naar het katholieke geloof, hebben wij toen van meet af aan

gewezen op het verschil in uitgangspunt. Van zodra het politieke democratisch wil zijn, veronderstelt het het bestaan van meerdere partijen, die misschien niet altijd verschillende waarden voorstaan, maar toch zeker verschillende middelen aanhangen om die waarden te verwezenlijken, en een verschillende hiërarchie van waarden erkennen. Het godsdienstige (katholieke) wil daarentegen unitair zijn, verkondigt een universele en tijdloze boodschap, wat ons weinig verenigbaar lijkt te zijn met het bestaan van partijen "wiens aard het is", zo stelden we, "verschillen en tegenstellingen uit te drukken en keuzes voor te stellen, zowel inzake waarden als wat de middelen betreft", die uitdrukkelijk volgens de overlegprocedure willen werken en meestal tot compromis-beslissingen komen. Dit is een eerste aspect, waaraan wij enkele bedelingen toevoegden over de werking van de overheid in de democratische samenlevingen en daarover drie hoofdkenmerken naar voren brachten. Ten eerste onderstreepten we het feit dat de publieke opinie meent het recht te hebben kritiek te leveren op het gezag, en dat zij meent dat dit recht voortvloeit uit het democratische karakter van de instelling en er het voortbestaan van waarborgt. We stelden verder vast dat diezelfde openbare mening het gezag dat zich democratisch noemt het recht op geheimhouding ontzegt, en dus ingelicht wenst te worden. Daartoe worden instellingen opgericht zodat geen beslissingen genomen kunnen worden zonder voorafgaandelijk overleg, zonder verstreking van inlichtingen over de verschillende fases van uitwerking, en zonder uitleg over de bedoelingen. Tenslotte wezen we erop dat het democratische systeem, naast de gemandateerde inspraakorganen -- zoals het Parlement -- tevens een aantal drukkingsgroepen in het leven roept die beweren de standpunten die de burger t.o.v. de staatswil inneemt, te verdedigen.

Na deze karakterisering -- die trouwens niet volledig wilde zijn -- vroegen wij ons af in hoeverre die kenmerken compatibel waren met de eigenheid van het religieuze (katholieke), zoals we het hoger geschetst hadden.

Wij wezen er in eerste instantie op dat, als bepaalde praktijken die algemeen van toepassing zijn op het politieke vlak nu ook op het religieuze domein enige verspreiding kenden, dit het gevolg was van een aantal initiatieven die de kerkelijke overheid zelf genomen had. Door immers de pastorale raden en de priesterraden in te richten en deze te definiëren als -- weliswaar adviserende -- organen tot participatie aan het bestuur van het diocees, zette zij een proces in gang dat zij verder niet volkomen in de hand kon houden en waarbij zij

niet kon verhinderen dat er een vergelijking met het politieke gemaakt werd. Eenmaal die raden er waren, konden zij niet anders dan -- al dan niet expliciet -- refereren aan het politieke en aan de mechanismen die daar spelen. Dit leidde onvermijdelijk tot contradicties tussen bepaalde specifieke kenmerken van de katholieke Kerk en de modaliteiten volgens dewelke de raden (of bepaalde fracties van die raden) hun taak wilden vervullen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor het recht op tendensvorming, het meerderheidsprincipe bij het stemmen, het recht op informatie, enz.. De conclusie van onze analyse was dat er wel verwarring moest groeien bij bepaalde, zonet bij alle, leden van die raden.

In de twaalf voorbije jaren hebben wij onze diagnose bevestigd gezien, al is het maar door het merkbaar gedaalde enthousiasme voor deze raden, een feit dat overal werd bevestigd. We kunnen de aangehaalde argumenten dus weer opnemen en vaststellen wat we toen veronderstelden, namelijk dat de hoop dat de Kerk, met de oprichting van deze raden, democratischer zou gaan werken, in ontgoocheling is omgeslagen en bij een aantal toentertijd uitgesproken geëngageerde mensen de belangstelling voor de werking van de Kerk heeft gedood. Zij hebben zich volledig teruggetrokken of zijn alleen nog actief in kleinere groepen met een eigen werking, in zekere zin parallel lopend met deze van de Kerk.

Wij willen daar echter vandaag graag een bedenking over het statuut van de raden aan toevoegen. Wij herhalen het, zij werden opgericht als adviserende raden, maar als dusdanig werden zij beschouwd als dragers van een "poids monarchique", om het met Vilela's woorden te zeggen, die weinig verenigbaar is met de manier van werken van de andere belangrijke instellingen in de democratische samenlevingen (zoals zij althans officieel worden beschreven). Zij leiden dus onvermijdelijk tot onbehagen, vooral bij degenen die zich willen inzetten voor een strijdende Kerk.

De Kerk heeft zich in deze taak, gewild of ongewild, voor een dilemma geplaatst door enerzijds medeverantwoordelijkheid aan te bieden en anderzijds haar hiërarchische structuur te willen behouden en haar oppergezag te willen handhaven. Zij heeft daarbij over het hoofd gezien dat degenen die het gretigst ingegaan zijn op dit aanbod tot medeverantwoordelijkheid, de werking van hun raad zouden toetsen aan andere instellingen waartoe zij trouwens ook behoren -- partijen, syndicaten ... -- en waarbij een analoge taal wordt gehanteerd en die wordt omgezet in concrete procedures die, zonder ze ideaal te willen

noemen, toch verder gaan dan het louter inwinnen van raad alleen, maar effectief een zekere graad van overleg en daadwerkelijke participatie bij de beleidskeuzes en controle over de uitvoering met zich brengen.

Die contradictie, voortgesproken uit de oprichting van de raden, roept dus de fundamentele vraag op naar de definitie van de Kerk als instelling en naar de omschrijving van haar concrete werking. De socioloog kan daar geen principieel antwoord op geven, maar kan er wel op wijzen dat haar wijze van functioneren niet ontsnapt aan de vergelijking met wat zich in andere instellingen voordoet (ook in de religieuze), en dat het taalgebruik in de Kerk niet losgemaakt kan worden van de betekenis die bepaalde termen op een gegeven moment en plaats hebben, wil men daarin niet verkeerd begrepen worden.

4. Conclusie

Nu de meeste pastorale raden en priesterraden ongeveer vijftien jaar bestaan, kunnen we daaromtrent twee of drie bemerkingen formuleren.

Ten eerste kan de invloed van de tijdsgeest op hun oprichting en de verwachtingen die ze gecreëerd hebben niet genoeg benadrukt worden. De ontgoocheling over hun concrete werking was er des te groter om. Die ontgoocheling is bovendien ook te wijten aan de gebrekkige taakomschrijving, die alle mogelijkheden openliet en tegelijkertijd alle deuren dichthield. De grote ruimte die in de bepaling van de samenstelling en de opstelling van het programma werd opengelaten, heeft vaak ook interne tegenstellingen aan het licht gebracht die de Kerk op dat ogenblik nog niet aankon.

Tenslotte -- en dit is ongetwijfeld heel belangrijk -- stelt de relatief korte maar incidentrijke geschiedenis van de raden de centrale vraag naar de beslissingsvormen in de Kerk, naar de verhoudingen t.o.v. het gezag en naar de individuele verantwoordelijkheid (Sfez, 1981). Dit thema duikt in het leven van de Kerk altijd en op alle niveaus weer op, zonder dat het duidelijk, met verwijzing naar concrete problemen, wordt aangepakt. Misschien opent dit een weg tot beter begrip van de verkoeling en de onverschilligheid die men vandaag t.o.v.

de Kerk vaststelt, en biedt dit een benadering die misschien meer zal opleveren dan de klassieke manier waarop tegen deze verschijnselen wordt aangekeken. Dit is trouwens ook de suggestie van Thils (1980) die zich afvraagt of de standpunten die op het einde van het Concilie werden ingenomen "het toelaatbare maximum of een slipper" zijn en besluit dat zij "een etappe zijn in een zoektocht die onaf is en nog wordt verdergezet".

BIBLIOGRAFIE

BOULARD, F.,

1968 "Le Conseil Pastoral", in Les structures diocésaines post-conciliaires, Symposium van Europese bisschoppen, Parijs, 55-65.

DENIS, J.,

1974 "Voix consultative, voix délibérative, avenir du Conseil presbytéral", Revue Théologique de Louvain, aflevering 2, 198-210.

REMY, J. en L. VOYE,

1973 "Eglise et partis. Le champ religieux peut-il s'organiser à la manière du champ politique", Lumen Vitae, vol. XXVIII, nr. 4: 609-616.

SFEZ, L.,

1981 Critique de la décisions, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Parijs.

THILS, G.,

1980 "... en pleine fidélité au Concile du Vatican II", La Foi et le Temps, 10e jaargang, nr. 3: 274-309.

VILELA, A.,

1972 "Réflexion théologique sur les Conseils Presbytéraux", Nouvelle Revue Théologique, deel 94, nr. 6: 586-603.